ISSN 2078-5534. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Випуск 64. Ч. І. С. 256-260
Visnyk of Lviv University. Series Philology. Issue 64. Vol. I. P.256-260

УДК 81367:821.161.2Франко

ЛЕКСЕМА „КАЛЬВАРІЯ” В ТЕКСТАХ ІВАНА ФРАНКА

Зеновій Терлак

Львівський національний університет імені Івана Франка ,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул .Університетська , 1, кімн . 234, Львів Україна , 79000,
тел .: (0 322) 239 47 17
e-mail: zterlar@gmail.com

Проаналізовано значення, з якими лексема „Кальварія” вживається в поетичних та прозових текстах Івана Франка, і розглянуто тлумачення цієї власної назви в коментарях до Зібрання творів в п’ятдесяти томах.

Ключові слова: збірка „Мій Ізмарагд”, збірка „Із днів журби”, оповідання „Різуни”, Кальварія.

Сьогодні, коли понад століття минуло з того часу, як жив і творив Іван Франко, все настійніше виникає потреба спеціального лінгвістичного коментаря до його художніх текстів, які з енциклопедичним розмахом відтворюють широку панораму суспільного і культурного життя галицьких українців наприкінці XIX – на початку XX віку. Багато реалій, що характеризують тогочасний побут галичан, вже не зрозумілі сучасному читачеві, а чимало застарілих і рідковживаних слів, особливо запозичених, утруднюють розуміння змісту художнього твору і без окремих пояснень не забезпечують повноцінного сприймання авторського задуму.

Звичайно, при перевиданні творів Івана Франка у 20-ти та 50-ти томах майже кожен такий том завершувався „Поясненням слів”, які можуть бути незрозумілими для нашого сучасника. Проте ці списки часто є неповними, а значення окремих лексем розкрито або поверхово, або неточно. Наприклад, у такому словничку, поданому до другого тому Зібрання творів у п’ятдесяти томах, відсутні слова ***верія*** (*Де б тебе не скрито, я б зламав верії* – „Зів’яле листя”), ***конфіскабль*** (*Я ще недавно чув край вашого порога – підслухую нераз – як голосили ви так просто конфіскабль* – „Зів’яле листя”), ***троща*** (*Тихо. Десь обік в трощах деркає деркач* – („Мій Ізмарагд”), ***фанти*** (*І купою брудні, старії фанти навалені* – „Мій Ізмарагд”), ***дрекольми*** (*З оружієм і дрекольми пішов його ловити* – „Мій Ізмарагд”) та ін. Лексему ***праса*** (*Чи те горе, як праса, щоб із серця пісень надушить?* – „Зів’яле листя”) пояснено як *прасування*, а ***стемпльований*** (укріплений) – як „*оббитий, штампований*” (*Похилились смерекові стіни. Там і сям стемпльовані дрючками, мов каліки, ждуть собі заміни, щоб спочить розбитими кістками* – „Мій Ізмарагд”) .

В коментарях до окремих перевидань Франкових збірок інколи доходить до смішного. У збірці І. Франка „Зів’яле листя” вжито слово ***завій*** – „замет, утворений із снігу”, яке не потребує спеціального пояснення (*Безмежнеє поле в сніжному **завою**, ох, дай мені обширу й волі! Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною і серці нестерпнії болі*). Проте при перевиданні збірки в 1985 р. у доданому невеличкому словничку його помилково подано як „***звій***” і зазначено: „сувій; тут – клунок” [див. 5, с.100].

© Терлак З., 2017

ISSN 2078-5534 Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Випуск 64

Ще більше непорозумінь і неточностей виникає при спробах пояснити вжиті в художніх творах Івана Франка власні назви. Зупинимося на одній із них, що функціонує в аналізованих текстах як у прямому, так і в переносному значенні, які, однак, не завжди вдало прокоментовані в академічному п’ятдесятитомному виданні Франкової спадщини. Мова піде про лексему ***Кальварія***.

У поезії І. Франка власну назву ***Кальварія*** вжито два рази: у збірці „Мій Ізмарагд” і збірці „Із днів журби”. А в прозовому доробку письменника – в оповіданні „Різуни” – мікротопонім ***Кальварія*** є тим стрижнем, навколо якого розгортається сюжетна лінія твору. Згадується ***Кальварія*** і в передмові І. Франка до збірки „З бурливих літ”, у якій уперше було надруковано це оповідання, а також в історико-біографічному нарисі „Життя Івана Федоровича і його часи”.

У коментарях, поданих у п’ятдесятитомнику, власну назву „***Кальварія***” пояснено доволі суперечливо: то як містечко в Галичині біля Перемишля, місце прощі [4, 1, с. 450]; то просто як містечко в Галичині, місце прощі [4, 3, с. 397]; то як містечко поблизу Варшави [4, 46, ч. І, с. 608]; у переносному значенні – образ заспокоєння й душевного примирення [4, 3, с. 397], а у словничку, доданому до першої частини 46 тому, зазначено: ***Кальварія*** – тут: Голгофа [4, 46, с. 653].

На веб-сайті „Енциклопедія життя і творчості Івана Франка” (автор проекту – Микола Жарких) уміщено словничок „Рідкісні слова у творах І. Франка”, у якому лексему ***Кальварія*** потрактовано як відпустове церковне свято; тут: Голгофа [див. 3]. Цей же автор у примітках до збірки І. Франка „Давнє й нове” додає: ***Кальварія*** – село, нині Перемиського повіту Підкарпатського воєводства (Польща) [див. 2], а в примітках до історико-біографічного нарису „Життя Івана Федоровича і його часи”, у якому згадується подія, що трапилася в Кальварії під час одного з відпустів, уточнює: село *Пацлав-Кальварія*, нині Перемиського повіту Підкарпатського воєводства Польщі. Там знаходиться славний кляштор францисканців, у якому власне був той відпуст. Епізод з приходом різунів на відпуст ліг в основу оповідання І.Франка „Різуни” [див. 2].

Українські лексикографічні джерела не фіксують ні загальної, ні власної однойменної назви, але цю лексему знаходимо в словниках польської мови (див., напр., 6). Слово ***Кальварія*** – латинського походження: Calvaria (від calva – череп) – Голгофа (або Череповище) – назва пагорба в Єрусалимі, де було розіп’ято Ісуса Христа. В католицьких країнах ***Кальварією*** називають систему капличок і скульптурних композицій релігійного призначення, які розташовані на пагорбах і повторюють Хресну дорогу Ісуса Христа, символізують різні етапи його хресних страждань. ***Кальварія*** є місцем католицького паломництва. Існують, наприклад, *Ужгородська Кальварія*, *Зебжидівська Кальварія* (у Польщі), *Мінська Кальварія* (у Білорусі), *Вільнюська Кальварія* (в Литві) та ін. Деякі такі мікротопоніми з часом стають повноцінними топонімічними назвами (у Польщі – містечка *Гура-Кальварія*, *Кальварія-Зебжидівська*, у Литві – містечка *Кальварія*, *Жемайтська Кальварія* та ін.).

У творах Івана Франка йдеться про *Кальварію Пацлавську* – осередок прощ і відпустів, що знаходиться недалеко від Добромиля – на етнічно українських землях Надсяння, які тепер входять до складу Польщі. Тут на землях, що належали селу Пацлаву, у другій половині XVII сторіччя було збудовано костел та монастир, а на схилах пагорба закладено кальварію, яка мала нагадувати єрусалимську хресну дорогу.[*]

[*] Біля кальварії з часом виникло нове поселення, яке назвали Кальварією Пацлавською. Початково комплекс будівель Кальварії Пацлавської використовували для проведення святкових богослужінь вірні обох обрядів – як римо-католицького, так і греко-католицького. Але в 70-х роках XIX сторіччя виникла

У прямому значенні лексему ***Кальварія*** вжито як власну назву в оповіданні „Різуни" та в поетичній збірці „Мій Ізмарагд" („На пастівнику" – із циклу „По селах").

У передмові до оповідання „Різуни" Іван Франко зазначає, що в основу твору лягли реальні факти, про які розповідав його покійний батько. А в самому творі яскравими фарбами змальовано, як „*пливе нарід ріками на* ***Кальварію***", як вся Оливна гора, на якій височіє костел, „*вкрита, неначе різнобарвними мурашками, тисячами й тисячами побожних прочан*", що протягом дня обходять „*всі стації муки господньої, всі каплички, всі доріжки найсвятішої діви*", а потім їх очікують сповідь, причастя, слухання казань і „*співи та молитви до самої півночі*".

У поетичному творі „На пастівнику" майстерно відтворено розмову хлопців-підлітків, яких „*на всю ніч післали коні пасти*". Вони діляться новинами, розказують цікаві історії, переповідають різні чутки та віщування. Один із них, Сень, який є найстарший і до думки якого всі прислухаються, говорить: „*А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на* ***Кальварії*** *недавно Були, там є чернець один старенький, Що знає їх вже більш як тридцять літ. Так от вони у нього й ночували, І він їм много повідав з книжок*". А далі Сень розповідає про скору появу Антихриста і про той день, коли „*Господь прийде на суд страшний*".

У прямому значенні вжита в текстах І. Франка лексема ***Кальварія*** позначає, однак, не населений пункт, а виступає умовною назвою хресної дороги спасителя і символізує Голгофу – гору, на якій його було розіп'ято. Це засвідчує і вживання цього мікротопоніма у відповідних контекстах: „*ми з батьком на* ***Кальварію*** *пішли*", „*пливе нарід ріками на* ***Кальварію***", „*наблизилися до* ***Кальварії***", „*ми рано станули на* ***Кальварії***", „*на* ***Кальварію*** *йде велика громада різунів*", „*прихід різунів на* ***Кальварію***", „*побігли до* ***Кальварії*** ", „*вони ось на* ***Кальварії*** *недавно були*" та ін.

У переносному значенні лексему ***Кальварія*** Іван Франко вживає у збірці „Із днів журби" в такому контексті:

В парку є одна стежина,
Де колись ходила ти, –
Бачиться, в піску сріблястім
Міг би ще твій слід знайти.
Край стежини проста лавка –
Тут сиділа ти не раз,
Тут прощались ми востаннє...
Тут мені твій промінь згас.
І коли на серці туга,
Наче камінь затяжить,

ідея створити в Пацлаві окремий центр паломництва і для вірних греко-католицького обряду. У 1913 р. було збудовано й освячено церкву Успіння Пресвятої Богородиці та закладено хресну дорогу, що стала новою Кальварією для греко-католиків. У 1933 р. село Пацлав було формально зліквідовано, а його землі приєднано до Кальварії Пацлавської, хоча громади обох сіл проживали окремо одна від одної. Після Другої світової війни, коли встановлювали кордон між СРСР та Польщею, Кальварія Пацлавська відійшла до Польщі. Нова комуністична влада знищила і греко-католицьку церкву, і греко-католицькі кальварійські об'єкти (про них нагадують тільки зилишки фундаменту та дерев'яний хрест). Сьогодні Кальварія Пацлавська є місцем паломництва лише вірних римо-католицького обряду. В часи незалежності України відновлено щорічні прощі, які під назвою „Кальварія Пацлавська" відбуваються в селі Губичах Старосамбірського району, яке розташоване за три кілометри від Пацлава і в околицях якого збереглися старовинна церква і три каплиці, що входили до єдиного кальварійського комплексу. Українці від XIV сторіччя пішки ходили до чудотворної Пацлавської ікони, і ця церква, яку збудовано в 1630 р. і яку в народі називають „пастушковою", є останньою пам'яткою українських прощ до Пацлава.

ISSN 2078-5534 Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Випуск 64

Закиплять в душі питання:
„Пощо жить? Для кого жить?”
Я спішу на сю стежину
І розшукую твій слід,
І відсвіжую твій образ,
Що в душі моїй поблід.
І гляджу на лавку з жахом,
Чи не мигне тінь твоя?
І сідаю й тихо плачу.
Се ***Кальварія*** *моя.*

Подане в коментарях до збірки пояснення „Тут у переносному значенні образ заспокоєння й душевного примирення. Кальварія – містечко в Галичині, місце прощі” [4, 3, с. 397] не цілком точно передає образну конотацію аналізованої лексеми. Розглядаючи збірку „Із днів журби” як ліричний „щоденник Франкової душі” (вислів М. Мочульського), Л. Боднар цілком справедливо підкреслює, що в однойменному з назвою всієї збірки циклі йдеться про „його особисті переживання, пов’язані з давньою утратою такої далекої тепер коханої, у якій доволі виразно проступають риси Ольги Рошкевич. Половина віршів у циклі (шість із дванадцяти) про „тінь покійної любови”, про біль незагоєної рани від кохання...” (1, с. 6). Поет бачить у парку стежину, якою колись ходила його кохана, ту лавку, де вона сиділа не раз і де вони прощалися востаннє,– і гостре почуття безвиході опановує його душу: „*Пощо жить? Для кого жить?*” Тоді він поспішає на ту стежину в парку, щоб відсвіжити в душі образ втраченої коханої, сідає на ту лавку і тихо плаче. Вислів „*Се Кальварія моя*” передає складну гаму душевних переживань ліричного героя, а лексема ***Кальварія*** в такому контексті виступає символом страждань ліричного героя від нерозділеного кохання.

У часи виходу Зібрання творів Івана Франка в п’ятдесяти томах слова, що позначають поняття релігійної сфери, звичайно, не могла знайти в коментарях задовільного пояснення, тому частина з них залишалася непрозорою для широкого загалу. Цим і можна пояснити той факт, що „Кальварією” згодом назвали одне із львівських видавництв, а один дитячий музичний колектив і досі іменують „Радуницею” – словом, що називає поминальний тиждень після Великодня.

Сьогодні при перевиданні художньої спадщини Івана Франка суттєвого оновлення й доповнення вимагають як коментарі до текстів, так і пояснення рідковживаних та застарілих слів, що функціонують у художньому дискурсі митця.

---

1. *Бондар Л.* „Із днів журби” – ліричний „щоденник Франкової душі”? / Лариса Бондар // Тези доповідей XVII (8–9 жовтня 2002 р.), XVIII (9–10 жовтня 2003 р.), XIX (10–11 жовтня 2004 р.) Франківських щорічних наукових конференцій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 5–9.
2. Енциклопедія життя і творчості Івана Франка.– [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.i-franko.name
3. Рідкісні слова у творах І. Франка. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.i-franko.name
4. *Франко І.* Зібрання творів: У 50-ти томах / Іван Франко. – Київ, 1976–1986. Посилаючись на це видання, у дужках вказуємо том і сторінку.
5. *Франко І.* Зів’яле листя: Лірична драма / Іван Франко. – Київ: Дніпро, 1985.

6. *Kopaliński W.* Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych / Witold Kopaliński. – Warszawa, 1971.

Стаття надійшла до редколегії 15. 05. 2017
доопрацьована 10. 07. 2017
прийнята до друку 27. 08. 2017

LEXEME „CALVARY" IN THE TEXTS OF IVAN FRANKO

Zenovij Terlak

Ivan Franko National University of Lviv,
The Ivan Kovalyk Department of Ukrainian Language,
Universytets'ka Str. 1, Room 234, Lviv, Ukraine, 79000,
phone: (0322) 296 47 17,
e-mail: zterlak@gmail.com

Artistic heritage Franko plays wide panorama of social and cultural life of the Ukrainian Galician late nineteenth - early twentieth century. But many realities that characterize the life of the then Galicians have not understood the modern reader, and many old and rarely used words, especially loans, impede understanding of the content of the artwork and no individual explanations do not provide complete perception of the author's intention. In the reissue works of Ivan Franko and 20, and 50 volumes of almost every such volume ends with "The explanation of the words" who may not be familiar to our contemporaries. However, these lists are often incomplete, and the individual tokens disclosed or superficial or inaccurate, so there is a need to create a special linguistic commentary on the artistic works of the writer.

The article is an example of the token "Calvary" peculiarities of its use in poetry and prose texts Franko and revealed contradictory explanation of its content in comments to the collected works of the writer fifty volumes, as well as on the website "Encyclopedia of the life and work of Ivan Franko ".

In the story "Rizuny" (robber) and poetic collection "My Izmaragd" token Calvary taken in the literal sense - here it indicates the system chapels and sculptures religious, which are located on hills and repeat the Cross of Jesus Christ symbolizes Golgotha - the mountain on which it was crucified. In poetic collection "From days of grief" token Calvary taken figuratively - as a symbol of suffering lyrical of unrequited love.

Today at the second edition of the artistic heritage of Ivan Franko significant upgrades and additions require both text comments and explanation rarely used and obsolete words, which operate in the artistic discourse of the writer.

Key words: collection "My Izmaragd", collection "From days of grief", story "Rizuny", Calvary.